

МОЖЛИВОСТІ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ У ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Тріпак М. М., Тимків А. О., Сидор Г. В.

ВСТУП

Проблематика фінансової інклюзії нині постають як першочергова оскільки сама фінансова інклюзія – це один із механізмів реалізації концепції сталого розвитку, зменшення соціальних нерівностей та формування суспільства рівних можливостей.

На сьогодні «фінансову інклюзію» як поняття розуміють, на наш погляд доволі вузько і розглядають як доступність та використання фінансових послуг, таких як банківські рахунки, кредити страхування, інвестиції та інші фінансові інструменти, для всіх верств населення включаючи осіб з особливими потребами.

Необхідно усвідомити, що фінансова інклюзія є активним засобом, що покращує життя членів суспільства забезпечуючи можливість зберігання грошей (заощадження), доступ до інструментів фінансового ринку та різноманітних фінансових послуг. Безперечно з часом це обумовить активний розвиток малого бізнесу, забезпечення основних потреб людей (житло, освіта, охорона здоров'я), а також зменшенню економічної нерівності.

Однак існує доволі багато проблем, що перешкоджають досягненню повної фінансової інклюзії. Увага до цих проблем вчених-економістів стане передумовою для напрацювання практичних аспектів наближення усіх членів суспільства до фінансових інструментів реалізації своїх індивідуальних потреб та можливостей.

1. Концептуальні основи фінансової інклюзії

Тематика фінансової інклюзії як окремих напрям дослідження знаходиться у полі зору не лише науковців, але включається в основу аналітичних звітів ряду міжнародних організацій, зокрема Всесвітнього банку, Міжнародного валютного фонду, Організації економічного співробітництва та розвитку, а також Європейського банку реконструкції та розвитку.

Дослідники фінансової інклюзії в свою чергу тримають у полі зору наукових інтересів, проблематику оцінки рівня фінансової інклюзії в

регіональному та загальнонаціональному розрізі, дослідження факторів, які впливають на рівень фінансової інклюзії, аналіз ефективності та результативності програм та окремих ініціатив з фінансової інклюзії, дослідження взаємозв'язку між фінансовою інклюзією та соціальними, економічними та політичними параметрами розвитку країни і соціуму, а також, розробка нових стратегій та інструментів для покращення фінансової інклюзії в країнах, що розвиваються.

Так, Роберт Кул є провідним фахівцем-економістом групи дослідження розвитку Світового банку. Останнє дослідження Кула Р. присвячено мікрофінансовим установам, а також розвитку Африки, фінансового розвитку Китаю та діяльності фірм. Важливою частиною досліджень цього автора займали світові фінансові кризи та їх вплив на фінансову систему країн що розвиваються¹.

У своїй книзі «Banking the World: Empirical Foundations of Financial Inclusion» Роберт Кул в контексті фінансової інклюзії зазначає, що «Заощадження, платіжні та кредитні послуги полегшують споживання на рівні домогосподарств, допомагають застрахуватися від ризику та дозволяють інвестувати в освіту та інші форми капіталу. Проте рівні доступу до фінансових послуг дуже різняться, до 2,5 мільярдів людей у всьому світі поза формальною банківською системою»².

Естер Дуфло (Esther Duflo) є французькою економісткою, лауреатом Нобелівської премії з економіки. Вона провела вагомі дослідження у вирішенні проблеми подолання бідності, включаючи вивчення впливу мікрофінансування на економічний розвиток. «Професор кафедри подолання бідності та економіки розвитку на факультеті економіки Массачусетського технологічного інституту, а також співзасновник і співдиректор Лабораторії боротьби з бідністю імені Абдула Латіфа Джаміля (J-PAL)»³. У своїх дослідженнях Дюфло прагне зрозуміти економічне життя бідних, щоб допомогти розробити та оцінити соціальну політику через механізм фінансової інклюзії, зокрема фінансової доступності.

Дін Карлан (Dean Karlan) – професор економіки та фінансів в Йельському університеті. Він вивчає економічний розвиток та ефективність фінансових послуг для малозабезпечених категорій населення. Карлан є співзасновником організації Innovations for Poverty Action, яка займається проведенням експериментальних досліджень з

¹ Robert Cull. URL: <https://www.worldbank.org/en/about/people/r/robert-cull>

² Cull R., Demirgüç-Kunt A., Morduch J. Banking the World: Empirical Foundations of Financial Inclusion. The MIT Press, 2013. P. 45–84.

³ Esther Duflo. URL: <https://economics.mit.edu/people/faculty/esther-duflo>

питань боротьби з бідністю. У презентації «Financial inclusion: a means to an end» Карлан зосереджується на мікроекономічних проблемах бідності населення⁴. Використавши, експериментальні методи дослідження на основі поведінкової економіки дослідник намагається знайти оптимальне рішення соціальних проблем. Досліджуючи сегменти фінансового ринку, домогосподарства, мале і середнє підприємництво у понад двадцяти країнах світу, професор Карлан сформував комплексний напрям дослідження в основі якого лежить фінансова інклюзія⁵.

Економіст і лауреат Нобелівської премії з економіки 2019 року Абхіджіт Банерджі (Abhijit Banerjee) який спільно з Естер Дюфло проводив дослідження з оцінки ефективності мікрофінансових програм та їх впливу на бідні населення. У 2003 році разом з Естер Дюфло та Сендгілом Муллайнатаном він заснував лабораторію боротьби з бідністю імені Абдула Латіфа Джаміля (J-PAL) і залишається одним із директорів лабораторії⁶.

Українські дослідження фінансової інклюзії проводилися аналітиками, дослідниками та практиками фінансистами різних організацій та установ, зокрема: Національний банк України (НБУ), Всеукраїнська асоціація фінансових компаній (ВАФК). Університети, науково-дослідні інститути та незалежні дослідницькі центри в Україні також проводять дослідження з фінансової інклюзії.

Українськими вченими, які досліджують фінансову інклюзію, є Науменкова С., Міщенко С. метою дослідження яких стало «аналіз доступності населення до базових фінансових послуг, що надаються на основі використання цифрових технологій в Україні»⁷.

Клименто Д.Б. метою свого дослідження визначив з'ясування «тенденцій інновацій в обслуговуванні клієнтів банками України, дослідженні сучасних технологій та необхідності фінансових інклюзій і прогнозування на цій основі основних трендів розвитку систем дистанційного банківського обслуговування як фінансових інклюзій»⁸.

Л. А. Дудинець, О. Є. Верней в публікації «Фінансова інклюзивність та її детермінанти» ставлять за мету розкриття «економічного змісту

⁴ Financial inclusion: A means to an end. Presentation by Dean Karlan. URL: <https://novafrica.org/wp-content/uploads/2015/07/Mozambique-Karlan-July2015.pdf>

⁵ Professor Dean Karlan. URL: <http://deankarlan.com/>

⁶ Featured Speaker. Abhijit Banerjee. URL: <https://live.worldbank.org/experts/abhijit-banerjee>

⁷ Науменкова С., Міщенко С. Цифрова фінансова інклюзія: можливості та обмеження для України. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2020. № 1-2. С. 137.

⁸ Клименко Д. Б. Фінансові інклюзії у банківській практиці. *Економічний вісник. Серія : фінанси, облік, оподаткування*. 2020. Вип. 4. С. 43.

поняття «фінансова інклюзивність», аналізі доступності базових фінансових послуг для населення в Україні порівняно з іншими країнами та окреслення напрямів сприяння фінансовій інклюзивності в Україні»⁹.

Т. Латковська у своїх дослідженнях звертає увагу що «підвищення фінансової інклюзії позитивно впливає як на життя кожного громадянина, так і на економіку країни в цілому. Сприяючи збільшенню припливу іноземних інвестицій та зростанню малого і середнього бізнесу, фінансова інклюзія знижує рівень корупції, підвищує соціальну стабільність, матеріальний добробут, спрямовує заощадження в інвестиції, позитивно впливаючи на національну безпеку»¹⁰.

О.С. Вовченко зосереджує увагу на фінансовій інклюзії як інструменті забезпечення фінансової стабільності банків, наголошуючи при цьому, що «створення умов для вільного доступу всіх верств населення до фінансових продуктів і послуг сприяє ефективному управлінню ресурсами, розширенню каналів інвестування, впровадженню інновацій, що, в свою чергу, дозволяє банкам, як провідним суб'єктам фінансового посередництва, стабільно та безперервно функціонувати, якісно реагувати та протидіяти збурювальним чинникам і ризикам, ефективно виконувати покладені на них функції»¹¹.

Відтак, дослідження зарубіжних та вітчизняних науковців наштовкують на попередній висновок про різноманітність думок щодо результативності фінансової інклюзії, ефективності її окремих складових, та впливу на діяльність фінансових установ.

В контексті українських реалій вектор проблематики фінансової інклюзії доцільно змінити через особливості розвитку економіки та фінансової системи, оскільки важливою і пріоритетною буде стратегія відновлення країни у після воєнний період. Тематика фінансової інклюзії як окремих напрям дослідження знаходиться у полі зору не лише науковців, але включається в основу аналітичних звітів ряду міжнародних організацій, зокрема Всесвітнього банку, Міжнародного валютного фонду, Організації економічного співробітництва та розвитку, а також Європейського банку реконструкції та розвитку.

⁹ Дудинець Л. А., Верней О. С. Фінансова інклюзивність та її детермінанти. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*. 2018. Випуск 2 (130). С. 9.

¹⁰ Латковська Т. А. Фінансова інклюзія як ключовий фактор підвищення добробуту населення. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15323/%D0%9B%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%A2.%D0%90..pdf?sequence=1&isAllowed=y>

¹¹ Вовченко О. С. Фінансова інклюзія як інструмент забезпечення фінансової стабільності банків. *International scientific journal «Grail of Science»*. 2022. № 12-13. С. 94.

Дослідники фінансової інклюзії в свою чергу тримають у полі зору наукових інтересів, проблематику оцінки рівня фінансової інклюзії в регіональному та загальнонаціональному розрізі, дослідження факторів, які впливають на рівень фінансової інклюзії, аналіз ефективності та результативності програм та окремих ініціатив з фінансової інклюзії, дослідження взаємозв'язку між фінансовою інклюзією та соціальними, економічними та політичними параметрами розвитку країни і соціуму, а також, розробка нових стратегій та інструментів для покращення фінансової інклюзії в країнах, що розвиваються.

Так, Роберт Кул є провідним фахівцем-економістом групи дослідження розвитку Світового банку. Останнє дослідження Кула Р. присвячено мікрофінансовим установам, а також розвитку Африки, фінансового розвитку Китаю та діяльності фірм. Важливою частиною досліджень цього автора займали світові фінансові кризи та їх вплив на фінансову систему країн що розвиваються¹².

У своїй книзі «Banking the World: Empirical Foundations of Financial Inclusion» Роберт Кул в контексті фінансової інклюзії зазначає, що «Заощадження, платіжні та кредитні послуги полегшують споживання на рівні домогосподарств, допомагають застрахуватися від ризику та дозволяють інвестувати в освіту та інші форми капіталу. Проте рівні доступу до фінансових послуг дуже різняться, до 2,5 мільярдів людей у всьому світі поза формальною банківською системою»¹³.

Естер Дюфло (Esther Duflo) є французькою економісткою, лауреатом Нобелівської премії з економіки. Вона провела вагомі дослідження у вирішенні проблеми подолання бідності, включаючи вивчення впливу мікрофінансування на економічний розвиток. «Професор кафедри подолання бідності та економіки розвитку на факультеті економіки Массачусетського технологічного інституту, а також співзасновник і співдиректор Лабораторії боротьби з бідністю імені Абдула Латіфа Джаміля (J-PAL)»¹⁴. У своїх дослідженнях Дюфло прагне зрозуміти економічне життя бідних, щоб допомогти розробити та оцінити соціальну політику через механізм фінансової інклюзії, зокрема фінансової доступності.

Дін Карлан (Dean Karlan) – професор економіки та фінансів в Йельському університеті. Він вивчає економічний розвиток та ефективність фінансових послуг для малозабезпечених категорій

¹² Robert Cull. URL: <https://www.worldbank.org/en/about/people/r/robert-cull>

¹³ Cull R., Demirgüç-Kunt A., Morduch J. Banking the World: Empirical Foundations of Financial Inclusion. *The MIT Press*, 2013. P. 45–84.

¹⁴ Esther Duflo. URL: <https://economics.mit.edu/people/faculty/esther-duflo>

населення. Карлан є співзасновником організації Innovations for Poverty Action, яка займається проведенням експериментальних досліджень з питань боротьби з бідністю. У презентації «Financial inclusion: a means to an end» Карлан зосереджується на мікроекономічних проблемах бідності населення¹⁵. Використавши, експериментальні методи дослідження на основі поведінкової економіки дослідник намагається знайти оптимальне рішення соціальних проблем. Досліджуючи сегменти фінансового ринку, домогосподарства, мале і середнє підприємництво у понад двадцяти країнах світу, професор Карлан сформував комплексний напрям дослідження в основі якого лежить фінансова інклюзія¹⁶.

Економіст і лауреат Нобелівської премії з економіки 2019 року Абхіджіт Банерджі (Abhijit Banerjee) який спільно з Естер Дюфло проводив дослідження з оцінки ефективності мікрофінансових програм та їх впливу на бідні населення. У 2003 році разом з Естер Дюфло та Сендгілом Муллайнатаном він заснував лабораторію боротьби з бідністю імені Абдула Латіфа Джаміля (J-PAL) і залишається одним із директорів лабораторії¹⁷.

Українські дослідження фінансової інклюзії проводилися аналітиками, дослідниками та практиками фінансистами різних організацій та установ, зокрема: Національний банк України (НБУ), Всеукраїнська асоціація фінансових компаній (ВАФК). Університети, науково-дослідні інститути та незалежні дослідницькі центри в Україні також проводять дослідження з фінансової інклюзії.

Українськими вченими, які досліджують фінансову інклюзію, є Науменкова С., Міщенко С. метою дослідження яких стало «аналіз доступності населення до базових фінансових послуг, що надаються на основі використання цифрових технологій в Україні»¹⁸.

Д. Б. Клименто метою свого дослідження визначив з'ясування «тенденцій інновацій в обслуговуванні клієнтів банками України, дослідженні сучасних технологій та необхідності фінансових інклюзій і прогнозування на цій основі основних трендів розвитку систем дистанційного банківського обслуговування як фінансових інклюзій»¹⁹.

¹⁵ Financial inclusion: A means to an end. Presentation by Dean Karlan. URL: <https://novafrica.org/wp-content/uploads/2015/07/Mozambique-Karlan-July2015.pdf>

¹⁶ Professor Dean Karlan. URL: <http://deankarlan.com/>

¹⁷ Featured Speaker. Abhijit Banerjee. URL: <https://live.worldbank.org/experts/abhijit-banerjee>

¹⁸ Науменкова С., Міщенко С. Цифрова фінансова інклюзія: можливості та обмеження для України. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2020. № 1-2. С. 137.

¹⁹ Клименто Д. Б. Фінансові інклюзії у банківській практиці. *Економічний вісник. Серія : фінанси, облік, оподаткування*. 2020. Вип. 4. С. 43.

Л. А. Дудинець, О. Є. Верней в публікації «Фінансова інклюзивність та її детермінанти» ставлять за мету розкриття «економічного змісту поняття «фінансова інклюзивність», аналізі доступності базових фінансових послуг для населення в Україні порівняно з іншими країнами та окреслення напрямів сприяння фінансовій інклюзивності в Україні»²⁰.

Т. Латковська у своїх дослідженнях звертає увагу що «підвищення фінансової інклюзії позитивно впливає як на життя кожного громадянина, так і на економіку країни в цілому. Сприяючи збільшенню припливу іноземних інвестицій та зростанню малого і середнього бізнесу, фінансова інклюзія знижує рівень корупції, підвищує соціальну стабільність, матеріальний добробут, спрямовує заощадження в інвестиції, позитивно впливаючи на національну безпеку»²¹.

Вовченко О. С. зосереджує увагу на фінансовій інклюзії як інструменті забезпечення фінансової стабільності банків, наголошуючи при цьому, що «створення умов для вільного доступу всіх верств населення до фінансових продуктів і послуг сприяє ефективному управлінню ресурсами, розширенню каналів інвестування, впровадженню інновацій, що, в свою чергу, дозволяє банкам, як провідним суб'єктам фінансового посередництва, стабільно та безперервно функціонувати, якісно реагувати та протидіяти збурювальним чинникам і ризикам, ефективно виконувати покладені на них функції»²².

Відтак, дослідження зарубіжних та вітчизняних науковців наштовхують на попередній висновок про різноманітність думок щодо результативності фінансової інклюзії, ефективності її окремих складових, та впливу на діяльність фінансових установ.

В контексті українських реалій вектор проблематики фінансової інклюзії доцільно змінити через особливості розвитку економіки та фінансової системи, оскільки важливою і пріоритетною буде стратегія відновлення країни у після воєнний період.

Окреслені ключові проблеми у дослідженні фінансової інклюзії обумовлені в першу чергу значимістю проблематики та її новизною для вітчизняної економічної науки.

²⁰ Дудинець Л. А., Верней О. Є. Фінансова інклюзивність та її детермінанти. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*. 2018. Випуск 2 (130). С. 9.

²¹ Латковська Т. А. Фінансова інклюзія як ключовий фактор підвищення добробуту населення. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15323/%D0%9B%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%A2.%D0%90..pdf?sequence=1&isAllowed=y>

²² Вовченко О. С. Фінансова інклюзія як інструмент забезпечення фінансової стабільності банків. *International scientific journal «Grail of Science»*. 2022. № 12-13. С. 94.

Незважаючи на те що сьогодні фінансова інклюзія є об'єктом дослідження для багатьох науковців у сфері фінансів та економіки, ми вважаємо, що окремі напрями є не дослідженими та не мають методичної основи. Вагомою є проблема оцінки параметрів необхідності, доцільності та результативності фінансової інклюзії як елементу загальної стратегії розвитку фінансової системи України.

Така узагальнююча проблема відкриває додаткову площину для наукових досліджень, оскільки фінансова інклюзія залежить від особливостей соціально-економічного розвитку країни та окремого регіону, а тому напрацьовані іноземні методики не завжди адекватно проявлятимуть свою результативність в умовах фінансово-економічного розвитку України.

Завданням держави в особі державних органів, що реалізують монетарну та фіскальну політики моніторити параметри фінансової інклюзії та реагувати на їх зміну комплексно, об'єктивно та науково-обґрунтовано.

Перш за все, для формування фінансової інклюзії як комплексу заходів, що мають на меті максимально інтегрувати соціум у функціонування фінансової системи доцільно сформувати цілісну методику оцінки рівня фінансової інклюзивності на конкретний момент часу. Саме для цього доцільно напрацювати окремі напрямки загальної методики, зокрема оцінку рівня доступності фінансових послуг, при цьому доступність повинна розглядатися не лише для осіб з особливими потребами, але й для інших категорій, що можуть зазнавати дискримінації. Одним із перших кроків Національного банку України, стало прийняття «Методичні рекомендації щодо організації обслуговування споживачів фінансових послуг із маломобільних груп населення в установах України»²³, у яких визначено особливості розміщення відділення банку, підходи, під'їзди та технічні засоби для обслуговування осіб з інвалідністю.

Однак, ми переконані, що оцінка рівня доступності фінансових послуг в Україні нівелює важливий компонент – рівень доходу громадянина або домогосподарства. Тобто, якщо до уваги береться оцінка доступності, то важливо сконцентруватися не лише на фізичних обмеженнях, морально-психологічних чи гендерних особливостях потенційних клієнтів, а й на рівні їх доходу. Нині українські фінансові установи для малозабезпечених та вразливих категорій населення пропонують лише виплати від міжнародних організацій, тобто

²³ Методичні рекомендації щодо організації обслуговування споживачів фінансових послуг із маломобільних груп населення в установах України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Metod_recom_proekt_2021-07-27.pdf

працюють як канали надання фінансових послуг, однак не генерують фінансові послуги для таких категорій. Фінансові установи нині виключили функцію фінансового консультування для таких категорій населення, а відтак втрачають частину клієнтської бази, яка у перспективі може стати основою фінансового потенціалу установи через зростання власних доходів завдяки раціональному процесу заощадження та розподілу. Розрахунок міри залученості таких категорій населення дозволить визначити глибину фінансової інклюзії.

Одним із важливих компонентів оцінки фінансової інклюзії є міра використання фінансових послуг, тобто рівень використання різних фінансових послуг (рахунків, кредитів, депозитів, страхових послуг, тощо). Національним банком публікуються статистичні дані відкритих рахунків в банках. Так, на 01.01.2023 року у 67 банках України відкрито 160,2 млн рахунків для 79,4 млн клієнтів²⁴. При цьому, 3 млн це рахунки суб'єктів господарювання, а решта – 76,4 це рахунки фізичних осіб.

У вітчизняній практиці для оцінки індексу фінансової інклюзії зазвичай використовують лише показники, що пов'язані з діяльністю банківських установ, а саме, відкриття рахунків, користування картками, отримання кредиту, вкладення у формі депозиту, тощо²⁵. Ключовою проблемою залишається максимальне врахування використання усіх фінансових послуг в тому числі небанківських фінансових послуг, адже оцінка використання лише банківських фінансових послуг не в повній мірі відображає фінансову інклюзію, адже найвищий рівень інклюзивності у фінансовій сфері – це різноманітність фінансових послуг якими можуть скористатися особи, тобто страхові, інвестиційні, та інші операції з фінансовими активами.

Однією із ключових проблем оцінки фінансової інклюзії є показник якості фінансових послуг. По-суті, це оцінка, яка визначає, наскільки задоволена потреба або очікування клієнта задовольняються через надання фінансової послуги. Вона враховує різні аспекти, включаючи надійність як здатність фінансового посередника (банку, страхової компанії, іншої фінансової установи) забезпечити стабільність та безпеку при наданні фінансових послуг. А це, у свою чергу, означає, що клієнти мають довіру до фінансового посередника та впевненість, що їх кошти та інформація будуть належним чином захищені.

²⁴ Кількість клієнтів та рахунків в банках станом на 01.01.2023 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/PS_accounts_graf_2022.jpg?v=4

²⁵ Краснова І. В., Примостка О. О., Нікітін А. В., Шевалдіна В. Г. Фінансова інклюзія в Україні: детермінанти та оцінка. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2020. Том 2. № 33. С. 503.

В контексті якості, доцільно розглядати ефективність фінансових послуг, що стосується швидкості та точності надання фінансової послуги. Клієнти очікують, що їх потреби будуть виконані оперативної та без зайвих зусиль.

Адаптованість, як ще один компонент якості фінансових послуг, що означає здатність фінансової послуги відповідати індивідуальним потребам та життєвим обставинам клієнта. Ключова проблема зводиться до того, що фінансовий посередник повинен бути готовий пропонувати різні варіанти та рішення, що відповідають потребам своїх клієнтів.

В оцінці фінансової інклюзії важливо зосередитися на інноваціях в розвитку фінансових послуг. Показник інноваційного розвитку вимірює наявність та етапи вдосконалення фінансових послуг, зокрема, цифрових фінансових послуг, які можуть бути доступними для різних груп населення.

Для оцінки рівня фінансової інклюзії в різних країнах використовуються різні методики та індекси. Для прикладу таким показником є Global Findex, згідно якого, у розвитку фінансової інклюзії за окремими параметрами індексу в Україні є суттєвий прогрес протягом 2011–2021 років (рис. 1).

Безпосередньо комплексна оцінка фінансової інклюзії в Україні здійснювалася в рамках проєкту USAID «Трансформація фінансового сектору»²⁶, де дослідники опиралися на методику, що описана у звіті ОЕСР за 2020 рік. Методика передбачає аналіз трьох показників, зокрема знання щонайменше 5 фінансових продуктів, придбання продукту упродовж останнього року та звернення родини/друзів з проханням позичити гроші або взяти їх на зберігання.

Значимою проблемою в контексті оцінки фінансової інклюзії для української фінансової системи є:

1. Періодичність оцінки, тобто необхідно включити оцінку фінансової інклюзії як елемент періодичної (квартальної, річної) звітності Національного банку України.

2. Методика оцінки. Вважаємо, що трьохелементна модель яку застосовували у дослідженні USAID об'єктивно не відображатиме реальну ситуацію із темпами фінансової інклюзії. Українські дослідники пропонують застосувати інтегральне оцінювання фінансової інклюзивності²⁷, тобто

²⁶ Проєкт USAID «ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ»: фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021. Звіт за результатами дослідження. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Research_Financial_Literacy_Inclusion_Welfare_2021.pdf?v=4

²⁷ Prymostka L., Krasnova I., Prymostka O., Biloshapka V., Lavreniuk A. Integrated evaluation of financial inclusion in Ukraine. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2021. № 2 (37). P. 62–71.

методику, що базується на таких детермінантах як чинники попиту (довіра, рівень фінансової грамотності, фінансовий потенціал, менталітет), чинники пропозиції (розвиток інфраструктури та банківських послуг, нормативне регулювання, належна якість і прийнятність фінансових послуг,) чинники відповідального включення (саморегулювання, когнітивність, розвиток фінансових і цифрових технологій, національна стратегія). Безперечно, така методика повинна лежати в основі розробки українського індексу фінансової інклюзії, однак при застосуванні такої методики автори опираються на банківський сектор як генератор фінансових послуг, не приділяючи уваги при цьому іншим фінансовим установам таким як страхові компанії, інвестиційні компанії тощо.

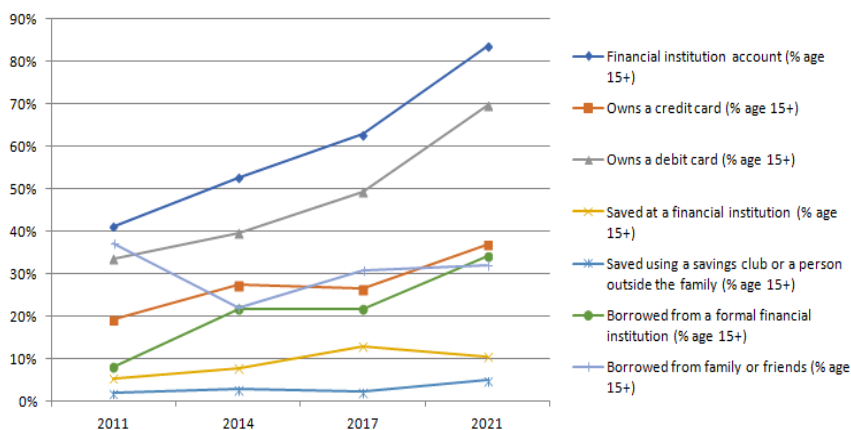

Рис. 1. Окремі показники Global Findex щодо України

Джерело: побудовано на основі [15]

Ключовою проблемою в специфіці оцінки фінансової інклюзії в Україні залишається перш за все врахування особливостей розвитку, тобто інтегральний індекс фінансової інклюзії повинен формуватися з субіндексів в розрізі регіонів (областей, районів, громад). В свою чергу субіндекси повинні врахувати регіональні особливості, зокрема економічний розвиток регіону, розподіл доходів, рівень інноваційності регіону, соціальні чинники (сільське і міське населення, рівень освіти, вікова градація, тощо). Невід’ємним елементом методики повинно бути врахування можливостей для користування фінансовими послугами небанківських установ.

Саме це дозволить при застосуванні «теплого» мепінгу²⁸ динаміки субіндексів виявити регіональні проблеми фінансової інклюзії.

3. Довгострокова та короткострокова програма фінансової інклюзії. По суті, програма фінансової інклюзії – це свого роду комплексний план заходів, які спрямовані на забезпечення доступу до фінансових послуг для всіх верств населення, включаючи тих, хто раніше був виключений з фінансової системи. Такі програми створюються з метою покращення фінансової стійкості та зменшення економічної нерівності і включають розширення доступу до фінансових послуг, таких як банківські рахунки, кредити, страхування та інвестиційні продукти; розвиток інноваційних технологій, таких як мобільні фінансові сервіси та електронні гроші, що забезпечують зручність та доступність фінансових послуг; забезпечення фінансової грамотності, що допомагає споживачам фінансових послуг зрозуміти, як користуватися фінансовими продуктами; розвиток альтернативних форм кредитування; покращення процедур регулювання та нагляду у сфері фінансів.

Програми фінансової інклюзії є важливим інструментом для підтримки соціально-економічного розвитку країни, зменшення бідності та підвищення рівня життя населення.

Доволі яскравим прикладом програми, що можна віднести до категорії розвитку фінансової інклюзії в Україні є програма «Доступні кредити 5-7-9%». Так, згідно програми існують передумови за якими «держава компенсує суб'єктам підприємництва частину кредитного навантаження. Що більше робочих місць створюється, то більшу компенсацію % за кредитом отримує підприємець. Програму впроваджено з 1 лютого 2020 року»²⁹.

Ключовою проблемою формування програм фінансової інклюзії, зокрема в Україні залишається їх комплексність, соціальна значимість, національний інтерес, розвиток цифрової і фінансової грамотності і, що найбільш значиме – нарощення фінансового потенціалу країни через максимальне залучення у функціонуванні фінансової системи країни усіх членів суспільства (рис. 2).

Комплексність – це базовий принцип побудови програми фінансової інклюзії оскільки детермінанти програми визначають масштаби (кількість функціональних напрямків) та взаємозв'язки програми

²⁸ Prymostka L., Krasnova I., Prymostka O., Biloshapka V., Lavreniuk A. Integrated evaluation of financial inclusion in Ukraine. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2021. № 2 (37). Р. 67.

²⁹ Приватбанк – учасник програми «Доступні кредити 5-7-9%». URL: https://privatbank.ua/business/5-7-9?utm_source=google&utm_medium=ac_msb_search_credits_579_cpc&utm_campaign=credits_579&gclid=Cj0KCQjwjryjBhD0ARIsAMLvnF8b8f24N03P0SIZlUgDZtsZEgoOC2-ROIpC-GFAKE3O5m-Yed2O2PgaAqvUEALw_wcB

(наявність зв'язків між модулями, блоками чи складовими програми, що можуть бути у формі складних взаємозв'язків, а також, інтеграції з іншими програмами розвитку, сервісами та базами даних).

Рис. 2. Принципи побудови та критерії оцінки ефективності програми фінансової інклюзії

Джерело: побудовано авторами

Цифрова грамотність відноситься до навичок, знань і розуміння, необхідних для ефективного використання технологій, зокрема комп'ютерів, мобільних пристроїв та Інтернету, тобто по суті це вміння працювати з операційними системами, розуміння роботи програм та використання основних програмних інструментів, вміння шукати, оцінювати та використовувати інформацію з Інтернету, збереження даних в безпечному середовищі та розуміння основних аспектів цифрової безпеки, вміння використовувати електронну пошту, соціальні мережі та інші комунікаційні засоби, а також розуміння культурної етикетки в цифровому середовищі, здатність аналізувати, оцінювати та створювати медійний контент, такий як текст, зображення, відео та аудіо.

Поряд з цим, фінансова грамотність означає розуміння фінансових понять, навичок управління грошима та здатність приймати раціональні фінансові рішення, тобто по суті це вміння створювати бюджети,

контролювати витрати та планувати фінансові цілі, розуміння роботи банківських послуг, включаючи відкриття рахунків, кредитні картки, позики та управління банківськими операціями, знання про різні види інвестицій, ризики, пов'язані з фінансовими рішеннями, та розуміння понять, таких як акції, облігації, пенсійні фонди тощо.

Соціальна значимість програми фінансової інклюзії оцінюється через обсяг можливого вирішення соціальних проблем. Як приклад, проблема бідності, безробіття, вплив на довкілля, проблеми доступної освіти тощо.

Доволі значимим критерієм для програми фінансової інклюзії є забезпечення рівних можливостей, тобто спрямування на зменшення соціально-економічних нерівностей, забезпечення рівних можливостей для всіх груп населення в тому числі для осіб з особливими потребами.

Основний економічний інтерес забезпечується завдяки чіткому спрямуванню на розвиток фінансової системи країни, що сприятиме формуванню активних підприємницьких ініціатив, інновацій та загальної економічної стійкості.

Однією із ключових проблем у оцінці ефективності програми фінансової інклюзії є підбір показників на основі яких будуть робитися аналітичні висновки. Ми переконані, що першочергово повинні враховуватися такі параметри як кількість нових активних клієнтів, кількість відкритих рахунків та динаміка попиту на фінансові послуги.

Безперечно повинні враховуватися зміни у поведінці клієнтів (збільшення депозитних рахунків, як індикатор довіри до фінансової системи, динаміка використання послуг з ризиком, може свідчити про успішність програми фінансової інклюзії).

Доповнює оцінку ефективності програми фінансової інклюзії необхідність розрахунку ефекту від інвестицій у програму фінансової інклюзії, зокрема створення нових робочих місць, збільшення виробництва та збільшення рівня економічного зростання, а також оцінка впливу програми на соціальний розвиток, такий як покращення рівня життя та зменшення нерівності визначає соціальний ефект від інвестицій у програму фінансової інклюзії.

Доволі значний комплекс проблем щодо розвитку фінансової інклюзії в Україні розкривається нині вітчизняними науковцями. Узагальнюючи проблематику фінансової інклюзії ми зосереджуємо увагу на забезпеченні реалізації конкретних заходів фінансового включення соціуму, зокрема об'єктивності оцінки при наявності науково-обґрунтованої методики, що враховує особливості умов загальнонаціонального та регіонального розвитку, а також доцільності розробки конкретних програм, що відповідали б критеріям ефективності, а їх оцінка конкретизувалася б відповідними показниками (рис. 2).

Перспективи подальших розвідок і досліджень будуть спрямовані на можливості формування стратегії фінансової інклюзії, наукового обґрунтування методики оцінки ефективності фінансової інклюзії загалом та за окремими напрямками і розрізі програмних результатів.

2. Роль фінансової інклюзії у трансформації економіки України

Нині уся прогресивна наукова спільнота не лише переконана у перемозі нашої країни у боротьбі із ворогом, але й активно працює над проблематикою відновлення країни після війни. Звичайно, не можливо до кінця передбачити наслідки і глибину соціальної, гуманітарної чи економічної поствоєнної кризи оскільки не відомими є час закінчення воєнних дій та масштаби руйнувань, які ще можуть бути. Проте, цілком можливим є напрацювання механізму відновлення, відправних точок та стартових позицій цього процесу. Звичайно ж у кожного хто якимось чином долучений або зацікавлений у цьому є доволі різні думки яким чином і за допомогою чого відновлювати нашу державу після війни.

Так, член-кореспондент НАН України С.В. Іванов стверджує, що «відновлення економіки можна трактувати як комплекс заходів у різних сферах господарської діяльності країни, спрямованих на відновлення її конкурентоспроможності, налагодження виробництва, підвищення рівня життя людей і внутрішнього та зовнішнього попиту на основі інноваційних підходів і технологій»³⁰.

Національний інститут стратегічних досліджень вбачає відновлення як один із етапів загальної концепції, що слідує за етапом «реанімації» та передує етапу «започаткування модернізації» і визначений як «поетапне створення умов для повернення громадян до місць постійного проживання, синхронізоване з відбудовою основних економічних об'єктів та створенням відповідних можливостей для зайнятості»³¹.

Кіндзерський Ю. вважає, що «політика повоєнного відновлення країни має урахувати попередні прорахунки розвитку, а саме відновлення слід розглядати як «вікно можливостей» для формування нової високопродуктивної і високотехнологічної «розумної» і «зеленої» економіки, важливою складовою якої має стати сучасна промисловість»³².

³⁰ Іванов С. В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. *Економіка України*. 2019. № 1 (686). С. 78.

³¹ Національний інститут стратегічних досліджень. Концепція стратегії повоєнного відновлення та розвитку України. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-05/stratvidnovlennya-koncept-v2.pdf>

³² Кіндзерський Ю. Повоєнне відновлення промисловості України: виклики та особливості політики. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 114.

Важливим кроком є представлення у Швейцарському місті Лугано 4-5 липня 2022 року Плану відновлення країни. Цей план представила урядова делегація України і цей план розраховано на 10 років в загальній сумі 750 млрд дол. США³³. Серед семи основних принципів що оголошені у Лугано, на яких буде базуватися процес відновлення України після війни є гендерна рівність та інклюзія.

Очевидно, що інклюзія у даному випадку розуміється як участь у відновленні країни абсолютно усіх членів суспільства, а тому дуже важливим і вкрай актуальним на сьогодні залишається напрацювання принципів, важелів та механізмів участі кожного у формуванні пост воєнної економіки України.

Одним із значимих механізмів у загальній системі економічних відносин є фінансова інклюзія. У пост воєнній економіці, на наш погляд, фінансова інклюзія перейде на вищий рівень значимості оскільки стане передумовою нарощення фінансового потенціалу країни, ефективного використання фінансових ресурсів та оптимізації фінансових відносин у економіці країни.

Загальне поняття «інклюзії» Уряд України розуміє як «процес збільшення ступеня участі всіх громадян в соціумі, у тому числі людей з інвалідністю та інших маломобільних груп населення (люди похилого віку, вагітні жінки тощо)»³⁴.

Фактично інклюзію розуміють як поняття, що ототожнюється з особами з інвалідністю, зокрема їх участь у суспільних процесах. Ми переконані, що це надто звужує розуміння інклюзії як явища та процесу, оскільки тут до уваги потрібно брати абсолютно усі категорії громадян, а не лише з порушенням стану здоров'я. Загалом, ми вбачаємо в інклюзії інструмент або радше цілу методику залучення до розвитку суспільства абсолютно усіх його членів із врахуванням їх можливостей (фізіологічних, психологічних, фінансових), вмінь, навиків та знань. Саме таке розуміння інклюзії і повинно лежати в основі комплексу заходів у відновленні країни після війни.

Фінансову ж інклюзію як похідне поняття від інклюзії, розуміють доволі розрізнено у різних джерелах та авторських дослідженнях. Звернемо увагу на Стратегію розвитку фінансового сектору України до 2025 року яку втілює Національний банк України.

«Стратегія встановлює пріоритети та цілі розвитку фінансового сектору до 2025 року. Метою Стратегії є забезпечення подальшого

³³ On 4-5 July 2022, Switzerland jointly with Ukraine hosted the international Ukraine Recovery Conference (URC 2022) in Lugano. URL: <https://www.urb2022.com/>

³⁴ Інклюзивна політика. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/inklyuzivna-politika#:~:text>

реформування та розвитку фінансового сектору України відповідно до провідних міжнародних практик й імплементації заходів, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС й іншими міжнародними зобов'язаннями України»³⁵.

Важливим стратегічним напрямком у прийнятому документі є фінансова інклюзія, що включає в себе перш за все, підвищення доступності та рівня користування фінансовими послугами, а також посилення прав споживачів фінансових послуг та підвищення рівня фінансової грамотності населення.

Перший напрям – підвищення доступності та рівня користування фінансовими послугами реалізується через стимулювання розвитку платіжної інфраструктури для здійснення безготівкових операцій, у тому числі, як зазначається «у сільській місцевості та у віддалених територіях»³⁶.

Водночас, важливим тут є і створення умов для розвитку відділених каналів продажу фінансових послуг, у тому числі відкриття рахунків дистанційним способом.

Другий напрям, що включає в себе посилення захисту прав споживачів фінансових послуг, передбачає розробку та впровадження ринкової поведінки учасників фінансового сектору, забезпечення прозорості інформації щодо фінансових послуг та продуктів, а також захист вкладників та інвесторів.

Водночас, третій напрям фінансової інклюзії включає в себе проведення інформаційно-освітніх заходів для різних цільових аудиторій та розробку рамок компетентностей з фінансової грамотності.

В свою чергу, критеріями вимірювання рівня фінансової інклюзії USAID визначено наступні: «знання щонайменше 5 фінансових продуктів; придбання продукту упродовж останнього року; звернення до родини/друзів з проханням позичити гроші або взяти їх на зберігання»³⁷. Так, за першим параметром у довоєнні роки в Україні 79% населення змогло визначити такі фінансові продукти, в той час як середнє значення за показником по країнах, що охоплені статистичною вибіркою звіту становило 84,5%.

За другим показником Україна знаходиться дещо вище середнього значення яке становило 44%. Проте, цілком очевидно, що 57% як

³⁵ Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року.
URL: <https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy>

³⁶ Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року.
URL: <https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy>

³⁷ Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021. Звіт за результатами дослідження. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Research_Financial_Literacy_Inclusion_Welfare_2021.pdf?v=4

показник що характеризує споживання фінансових продуктів є вкрай низький для повноцінної фінансової інклюзії в країні.

Зверталися за проханням позичити гроші 21% громадян опитаних в рамках дослідження. В той час, як середнє значення за цим показником становить 19%.

Окремі дослідники, визначаючи фінансову інклюзію, зосереджують увагу на таких параметрах як «доступність дорослого населення до фінансових послуг, <...> збільшення частини населення, «включеного» до системи офіційного фінансового обслуговування, <...> можливість реального доступу споживачів (населення та підприємств малого бізнесу) до базових фінансових послуг»³⁸.

Сама ж стратегія сприяння розвитку фінансової інклюзії повинна базуватися на «поліпшенні якості фінансових послуг для споживачів, які вже мають до них доступ, і розширення надання базових фінансових послуг тій частині населення, яка не має доступу до неї взагалі»³⁹. А повноцінне фінансове включення можливе лише за умови «якщо всі державні органи матимуть відповідний підхід до регулювання фінансової сфери, який би дав фінансовим установам більше свободи впроваджувати інновації та орієнтуватися на сегменти громадян із недостатнім рівнем фінансового обслуговування»⁴⁰.

У продовження диспути щодо сутності фінансової інклюзії можемо відзначити, що цю дефініцію однозначно трактувати не можна. Тобто стверджувати, що це лише доступність до фінансових послуг населення або що це лише певний правовий захист споживачів фінансових послуг або що це фінансова грамотність, на наш погляд, буде помилково. Ми переконані, що фінансова інклюзія – це процес, що передбачає кілька етапів для досягнення цілі максимального включення кожного члена суспільства у фінансову систему країни. Серед основних етапів сучасної фінансової інклюзії безперечно можна виділити цифровізацію фінансових відносин, розвиток фінансових продуктів, правовий захист фінансових відносин та популяризацію фінансових продуктів та усвідомлення їх значення (рис. 3).

³⁸ Науменкова С., Міщенко С. Цифрова фінансова інклюзія: можливості та обмеження для України. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2020. № 1-2. С. 137–138.

³⁹ Дудинець Л. А. Верней О. Є. Фінансова інклюзивність та її детермінанти. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*. 2018. Випуск 2 (130). С. 12.

⁴⁰ Краус К. М., Краус Н. М., Поченчук Г. М. Інституціональні аспекти та цифровізація фінансової інклюзії в національній економіці. *Innovation and Sustainability*. 2022. № 2. С. 25.

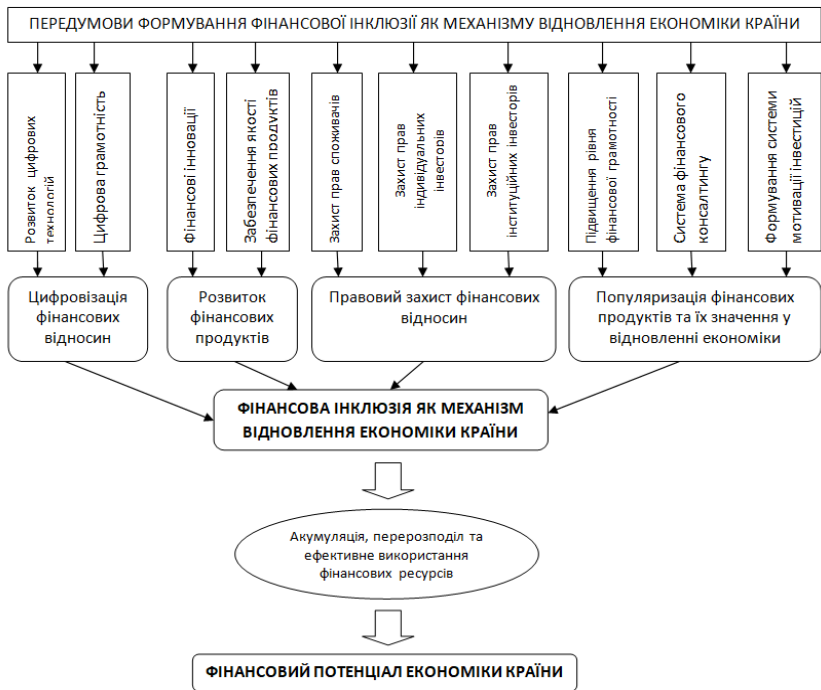

Рис. 3. Фінансова інклюзія у відновленні економіки країни

Джерело: побудовано авторами

Останній етап цього безперервного процесу фінансової інклюзії нині передбачає цілком очевидний аспект відновлення економіки країни у пост воєнний період.

Власне сама фінансова інклюзія як безперервний процес безперечно за кожним своїм етапом здатна брати участь у відновленні економіки країни прямо або опосередковано.

У розвитку цифрових технологій Міністерство цифрової трансформації України визначило наступні цілі до 2024 року:

- 100 % публічних послуг доступні громадянам та бізнесу онлайн;
- 95% населення, соціальних об'єктів і головних автошляхів мають покриття швидкісним інтернетом;
- 6 млн. українців залучені до програми розвитку цифрових навичок;

– 10% доля ІТ у ВВП країни⁴¹.

У Плані відновлення України анонсованим Урядом 4-5 липня 2022 року у Лугано (рис. 2) серед та заходів проєктів, що стосуються передбачено програму «Основи відновлення: цифрова держава» (<0,1 млрд дол.).

«Основи відновлення: цифрова держава» (<0,1 млрд дол.)⁴², що включає в себе ряд проєктів, які на наш погляд формують першу компоненту передумови фінансової інклюзії:

– державна програма «Україна – цифровий хаб для Азійського та Європейського магістрального трафіку»;

– забезпечення 100% населення доступом до інтернету зі швидкістю 1 Гбіт/сек.

– е-Підприємець;

– е-Послуги для ветеранів;

– Ліцензійний портал. Єдиний ліцензійний реєстр – забезпечення зручного уніфікованого доступу до даних ліцензійних реєстрів господарської діяльності;

– Проєкт зміцнення кібербезпеки малих і середніх компаній, підвищення стійкості і підтримки цифровізації бізнес-сектора (кіберкредити);

– Цифрова доступність (безбар'єрність);

– Розробка програми навчання населення з кібербезпеки на основі сучасних підходів (гейміфікація, майкролернінг), та її популяризація;

– Створення системи захисту від шкідливого коду та кінцевому обладнанні;

– Створення урядового центру очистки трафіку та протидії DDOS-атакам;

– Створення Центру компетенції з е-послуг та ін.

Сама ж цифровізація – це «одна з визначальних тенденцій розвитку людської цивілізації, яка формує більш інклюзивне суспільство та кращі механізми управління, розширює доступ до охорони здоров'я, освіти та банківської справи, підвищує якість та охоплення державних послуг, розширює спосіб співпраці людей, а також дає змогу скористатися більшим розмаїттям товарів за нижчими цінами»⁴³. Таке «глобалізоване» та соціоорієнтоване трактування цифровізації дає право стверджувати, що фінансова цифровізація – це свого роду фінансовий механізм, що

⁴¹ Цілі до 2024. URL: <https://thedigital.gov.ua/ministry>

⁴² План відновлення України. Очікувані результати. URL: <http://recovery.gov.ua>

⁴³ Цифровізація: переваги та шляхи подолання викликів. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/tsyfrovizatsiia-perevagy-ta-shliakhy-podolannia-vykylykiv>

спроможний налагодити тісні економічні відносини завдяки різноманітності та можливостях технологічно модернізованих фінансових інструментів.

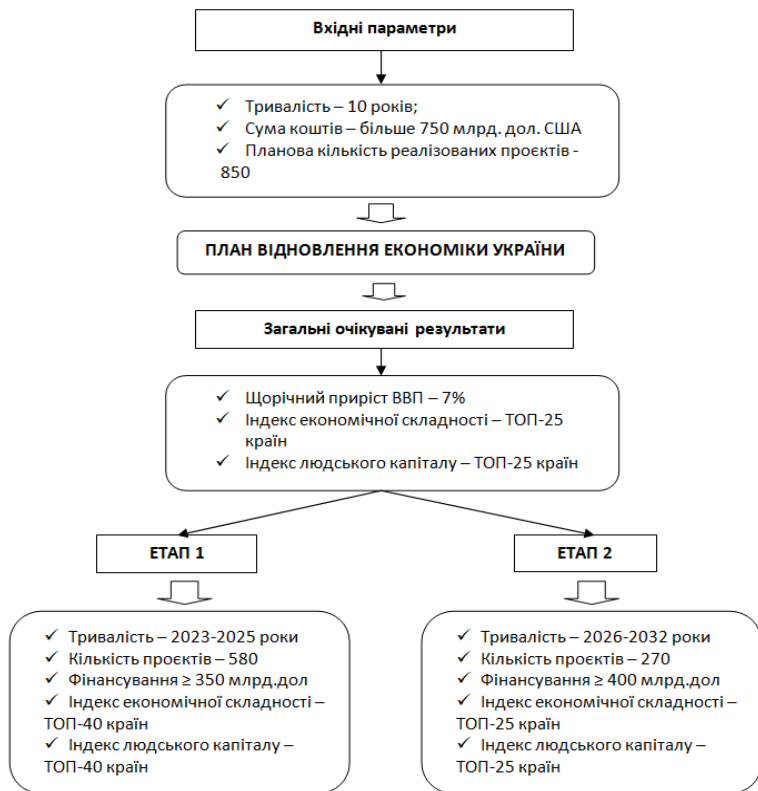

Рис. 4. Урядовий план відновлення економіки країни

Джерело: побудовано на основі [30]

Так, наприклад, віртуальний банкінг дозволяє здійснювати фінансові операції без фізичної присутності у відділенні банку, що усуває бар'єри для усіх категорій споживачів фінансових послуг та відкриває широкі можливості для потенційних клієнтів незалежно від територіальної приналежності чи фізіологічних можливостей.

Необхідним компонентом поряд із цифровими фінансами є цифрова грамотність, яку загалом трактують як «здатність ефективно та безпечно використовувати сучасні цифрові технології в роботі й навчанні, у

222

професійному та особистісному розвитку»⁴⁴. Тобто, володіючи навиками використання сучасних цифрових технологій і маючи достатньо практичні інструменти реалізації фінансового потенціалу, суспільство зможе достатньо ефективно використати фінансові ресурси, а фінансова система через свої канали та інституції шляхом механізму стимулювання – ефективно акумулювати, розподілити та в подальшому перерозподіляти ці ресурси з максимальною корисністю для програми відновлення країни.

Нині доволі красномовним є приклад придбання так званих «військових облігацій», які можна купити у он-лайн банку Monobank (рис. 5).

За даними Міністерства фінансів на 01.09.2022 року до державного бюджету вдалося залучити завдяки військовим облігаціям як різновиду ОВДП, суму у 129061491448,84 грн під 11,5%⁴⁵.

Цифровізація стає передумовою не лише для фінансової інклюзії, але є сучасною основою для наступного етапу процесу фінансової інклюзії – розвитку фінансових продуктів через фінансові інновації та забезпечення якості цих продуктів.

Науковці розглядають фінансові інновації як «запровадження та практичне використання певного нововведення або якісну зміну в діяльності фінансових ринків і фінансових інститутів, що ґрунтуються на використанні нових, суттєво вдосконалених або модифікованих фінансових інструментів і продуктів, виконанні нових операцій, наданні нових чи модифікованих видів фінансових послуг і використанні нових фінансових технологій для забезпечення стабільності та ефективності функціонування фінансових ринків і фінансових інститутів»⁴⁶.

У Плані відновлення економіки України презентованому у Луганю, передбачено ряд проектів у програмах «Поліпшення бізнес-середовища» (загальна сума коштів на реалізацію програми 5 млрд дол. США) та «Забезпечення конкурентного доступу до капіталу» (загальна сума коштів на реалізацію програми 75 млрд дол. США). Щодо фінансових інновацій, то уряд робить наголос на таких напрямках їх реалізації як трансформації податкової системи, митної системи, фінансових відносинах між суб'єктами господарювання, фінансовому менеджменті та фінансовій підтримці вітчизняних підприємств та підприємців.

⁴⁴ Бречко О. Фінансова і цифрова грамотність, як базові складові розвитку сучасного інформаційного суспільства. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2019. Вип. 24. С. 134.

⁴⁵ Офіційна сторінка Monobank. URL: <https://bonds.gov.ua/>

⁴⁶ Дорофєєв Д. А. Сутність і класифікація фінансових інновацій у фінансовому секторі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Випуск 22, частина 1. С. 95.

Військові облигації

Купуючи облигацію, ви перераховуєте гроші до бюджету, допомагаєте забезпечити стабільність економіки та наближаєте нас до перемоги

Залишіть номер телефону, і ми надішлемо посилання на додаток, де можна почати інвестувати 🔥

+380 (XX) XXX-XX-XX

Купити облигації

Рис. 5. Пропозиція військових облигацій на web-сторінці Monobank⁴⁷

Очевидно, що фінансові інновації та розвиток фінансових продуктів не може бути відособленим від якості фінансового продукту. Дослідники якості фінансового продукту обумовлюють принцип глибинного та усестороннього дослідження, що розпочинається із макрорівня, тобто фінансового ринку, а завершується власне самою послугою⁴⁸. Завершуючи цей етап провадження інклюзії у прагненні до підвищення якості фінансових послуг інститути фінансової системи повинні зосередити увагу на ряд важливих положень, зокрема:

⁴⁷ Військові облигації. Міністерство фінансів України. URL: <https://bonds.gov.ua/>

⁴⁸ Вергелюк Ю. Ю. Теоретичні засади визначення якості фінансових послуг банківських установ України. *Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет*; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. Том 25. № 2. С. 21–26.

– фінансова, інформаційна, технологічна та правова безпека фінансового продукту, фінансової установи, сегменту фінансового ринку та фінансової системи;

– доступність фінансової послуги для різних категорій населення;
– значимість для фінансової системи країни та стратегічна доцільність фінансового продукту для розвитку економічних відносин.

Дотримання безпекових принципів, положень споживчої корисності та стратегічних цілей розвитку фінансової системи має значну роль у відновленні країни у площині фінансової стійкості, стабільності і послідовності становлення економіки країни.

Фінансова інклюзія як процес не може бути інтегрованим у систему економічних відносин без чіткого правового регулювання. Перш за все, увагу необхідно зосередити на такій категорії суб'єктів фінансових відносин як «споживач фінансових послуг». У Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» визначено, що «споживач фінансових послуг – фізична особа, яка отримує або має намір отримати фінансову послугу для задоволення особистих потреб, не пов'язаних із підприємницькою, незалежною професійною діяльністю»⁴⁹. Водночас, клієнт згідно цього ж Закону – це «фізична особа (у тому числі споживач фінансових послуг), фізична особа-підприємець або юридична особа, яка отримує або має намір отримати фінансову послугу»⁵⁰. Як видно і споживач і клієнт є особами, які намагаються отримати фінансовий продукт у вигляді фінансової послуги хоча і споживчі цілі отримання можуть бути різними.

Тут важливим залишається забезпечення прав споживачів та їх юридичний захист. Тобто з боку інституцій фінансової системи повинні бути правові гарантії у процедурах надання послуги, законності відносин між фінансовою установою та споживачем (клієнтом), унеможливлення шахрайських дій та неправомірної вигоди, а також, незаконної втрати коштів.

Можемо стверджувати, що нині сформовано основу таких правових гарантій. Так, зокрема, у Главі 9 Закону України «Про банки і банківську діяльність» (стаття 55, 56, 57, 58) визначено регулювання відносин з банком, право клієнта на інформацію, гарантування вкладів фізичних осіб, відповідальність банку за своїми зобов'язаннями⁵¹.

⁴⁹ Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р. № 2664-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>

⁵⁰ Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р. № 2664-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>

⁵¹ Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 року № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>

Дуже важливо, сформувати дієвий механізм захисту прав індивідуальних та інституційних інвесторів в Україні, який стане не лише завершенням наступного етапу розвитку фінансової інклюдії як процесу, але й правовою основою залучення фінансових ресурсів для відновлення економіки країни. Нині ж загальні права і обов'язки інвесторів в Україні регламентовано Законом України «Про інвестиційну діяльність», зокрема статтею 7 «Права суб'єктів інвестиційної діяльності» та статтею 8 цього закону «Обов'язки суб'єктів інвестиційної діяльності»⁵².

У правовому забезпеченні фінансової інклюдії дуже важливо не розширити чи звужити права інвесторів, а забезпечити їх дотримання, тобто надати гарантії (рис. 6).

Сформована та законодавчо закріплена система гарантій для інвесторів дозволить не лише забезпечити безбар'єрний рух фінансових потоків у процесі відновлення економіки країни, але й остаточно сформує бренд країни як надійного партнера у інвестиційних проєктах, повноцінного члена європейської спільноти та країни, що володіє сприятливим інвестиційним кліматом і прийнятним бізнес-середовищем.

Заключним етапом фінансової інклюдії, що визначатиме її дієвість стане популяризація фінансової сфери, через знання, рекламу і стимулювання до фінансової активності широких верств населення.

Рис. 6. Гарантії у забезпеченні прав інвесторів в Україні

Джерело: побудовано за⁵³

⁵² Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 року №1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>

⁵³ Кіндзерський Ю. Повоєнне відновлення промисловості України: виклики та особливості політики. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 101–117.

Фінансова грамотність як певний обсяг знань, що дозволяє усім без винятку членам суспільства (навіть без спеціальної освіти) правильно розуміти зміст фінансових відносин, роль фінансів у суспільстві, особисте місце у цій фінансовій системі та доцільність участі у відновленні країни (наприклад, через заощадження у формі банківських депозитів, сплату податків, користування кредитними коштами, сплату комунальних платежів, індивідуальні інвестиції тощо).

Доволі успішним проектом, що діє в Україні, метою якого є підвищення фінансової грамотності серед молоді є Global Money Week. Цей проект дає можливість «надихнути молоде покоління дізнатися більше про гроші, заощадження, як заробляти і вести бізнес, звернути увагу громадськості на фінансову освіту та фінансову грамотність, розповісти дітям і молоді про ефективне управління особистими фінансами»⁵⁴.

Такі та подібні проекти повинні стати фундаментальною основою інформаційного забезпечення фінансової інклюзії українського суспільства та передумовою для нарощення фінансового потенціалу країни через залучення індивідуальних інвестицій населення.

Так, для прикладу, на кінець 2021 року на руках у населення за оцінками голови НБУ перебувало близько 600 млрд. грн., що склало підсумкове зростання готівки на 6,5%⁵⁵.

Найбільшим «консалтинговим агентством» на наше глибоке переконання повинна стати держава в особі Національного банку України та Міністерства фінансів. Саме ці державні інституції повинні уособлювати надійність, довіру та джерело об'єктивної інформації для кожного члена суспільства. Саме вони повинні стати провайдерами фінансових проектів і програм. Саме завдяки їх рішенням, законодавчим ініціативам можливе відновлення довіри до фінансової системи країни, формування мотивації індивідуальних та інституційних інвесторів та стимулювання до нарощення фінансового потенціалу країни через механізм фінансової інклюзії.

ВИСНОВКИ

Період відновлення – це етап на якому наша економіка буде гостро потребувати фінансових ресурсів і проблема ефективного їх використання постане першою. Пошук можливих інструментів, механізмів та алгоритмів акумуляції, розподілу, перерозподілу та

⁵⁴ Про Global Money Week. URL: <https://events.bank.gov.ua/gmw2021/>

⁵⁵ Нацбанк порахував, скільки готівки на руках в українців. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/nacbank-porahuvav-skilki-gotivki-na-rukah-v-ukrajinciv-780576.html>

найбільш ефективного використання фінансових потоків буде найбільш інтенсивним. Тому сьогодні, коли країна ще знаходиться у стані війни, вчені-економісти повинні зосередитись на відповідних наукових дослідженнях у цій сфері.

Ми переконані, що одним із важливих економічних процесів саме для відновлення українського господарського комплексу є фінансова інклюзія. Кожен із етапів інклюзії по мірі його реалізації буде сприяти відновленню країни, а сама фінансова інклюзія стане драйвером нашого розвитку.

АНОТАЦІЯ

Фінанси – це основне джерело відновлення економіки країни у післявоєнний період. Це ресурс, що безпосередньо формує фундамент для розвитку реального виробництва та зростання ВВП.

Для того, щоб максимально акумулювати можливості фінансової системи для генерації фінансових ресурсів необхідно щоб суспільство було задіяне у безперервному процесі функціонування фінансової системи. Одним із важливих механізмів, що дозволяє соціуму достатньо ефективно взаємодіяти із фінансовою системою країни є фінансова інклюзія. Під терміном «фінансова інклюзія» розуміють доступність фінансових послуг, захист прав споживачів фінансових послуг та підвищення рівня фінансової грамотності.

Дослідження покликане відобразити фінансову інклюзію як один із механізмів відновлення економіки країни, а для цього розкрито окремі аспекти категорії інклюзії, що обумовлює фінансове включення соціуму, визначено структуру фінансової інклюзії як поетапного процесу і встановлено значимість кожного етапу для відновлення економіки країни.

У результаті дослідження встановлено, що інклюзія це широке поняття, що означено як безперервний процес, що складається із таких етапів як цифровізація фінансових відносин, розвиток фінансових продуктів, правовий захист фінансових відносин та популяризація фінансових продуктів. По мірі проходження кожного із етапів та досягнення конкретних результатів, зростатиме ефективність фінансової інклюзії, що проявить себе у максимальному залученні суспільства до фінансової підтримки економічного відновлення країни.

Література

1. Robert Cull. URL: <https://www.worldbank.org/en/about/people/r/robert-cull>
2. Cull R., Demirgüç-Kunt A., Morduch J. *Banking the World: Empirical Foundations of Financial Inclusion*. The MIT Press, 2013. 512 p.
3. Esther Duflo. URL: <https://economics.mit.edu/people/faculty/esther-duflo>
4. Financial inclusion: A means to an end. Presentation by Dean Karlan. URL: <https://novafrica.org/wp-content/uploads/2015/07/Mozambique-Karlan-July2015.pdf>
5. Professor Dean Karlan. URL: <http://deankarlan.com/>
6. Featured Speaker. Abhijit Banerjee. URL: <https://live.worldbank.org/experts/abhijit-banerjee>
7. Науменкова С., Міщенко С. Цифрова фінансова інклюзія: можливості та обмеження для України. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2020. № 1-2. С. 134–149.
8. Клименко Д. Б. Фінансові інклюзії у банківській практиці. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*. 2020. Вип. 4. С. 43–52.
9. Дудинець Л. А., Верней О. Є. Фінансова інклюзивність та її детермінанти. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*. 2018. Випуск 2 (130). С. 8–13.
10. Латковська Т. А. Фінансова інклюзія як ключовий фактор підвищення добробуту населення. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15323/%D0%9B%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%A2.%D0%90..pdf?sequence=1&isAllowed=y>
11. Вовченко О.С. Фінансова інклюзія як інструмент забезпечення фінансової стабільності банків. *International scientific journal «Grail of Science»*. 2022. № 12-13. С. 94–95.
12. Методичні рекомендації щодо організації обслуговування споживачів фінансових послуг із маломобільних груп населення в установах України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Metod_recom_proekt_2021-07-27.pdf
13. Кількість клієнтів та рахунків в банках станом на 01.01.2023 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/PS_accounts_graf_2022.jpg?v=4
14. Краснова І.В., Примостка О.О., Нікітін А.В., Шевалдіна В.Г. Фінансова інклюзія в Україні: детермінанти та оцінка. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2020. Том 2. № 33. С. 500–512.

15. The Global Findex Database 2021: Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/globalindex>

16. Проект USAID «ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ»: фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021. Звіт за результатами дослідження. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Research_Financial_Literacy_Inclusion_Welfare_2021.pdf?v=4

17. Prymostka L., Krasnova I., Prymostka O., Biloshapka V., Lavreniuk A. Integrated evaluation of financial inclusion in Ukraine. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2021. № 2 (37). Р. 62–71.

18. Приватбанк – учасник програми «Доступні кредити 5-7-9%». URL: https://privatbank.ua/business/5-7-9?utm_source=google&utm_medium=ac_msb_search_credits_579_cpc&utm_campaign=credits_579&gclid=Cj0KCQjwjryjBhD0ARIsAMLvnF8b8f24N03P0SIZ1UgDZtsZEgoOC2-ROIpC-GFAKE3O5m-Yed2O2PgaAqvUEALw_wcB

19. Іванов С. В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. *Економіка України*. 2019. № 1 (686). С. 75–89.

20. Національний інститут стратегічних досліджень. Концепція стратегії повоєнного відновлення та розвитку України. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-05/stratvidnovlennya-koncept-v2.pdf>

21. Кіндзерський Ю. Повоєнне відновлення промисловості України: виклики та особливості політики. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 101–117.

22. On 4-5 July 2022, Switzerland jointly with Ukraine hosted the international Ukraine Recovery Conference (URC 2022) in Lugano. URL: <https://www.urc2022.com/>

23. Інклюзивна політика. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/inklyuzivna-politika#:~:text>

24. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy>

25. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021. Звіт за результатами дослідження. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Research_Financial_Literacy_Inclusion_Welfare_2021.pdf?v=4

26. Науменкова С., Міщенко С. Цифрова фінансова інклюзія: можливості та обмеження для України. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2020. № 1-2. С. 133–149.

27. Дудинець Л. А. Верней О. Є. Фінансова інклюзивність та її детермінанти. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*. 2018 Випуск 2 (130). С. 8–13.

28. Краус К.М., Краус Н.М., Поченчук Г.М. Інституціональні аспекти та цифровізація фінансової інклюзії в національній економіці. *Innovation and Sustainability*. 2022. № 2. С. 18–28.

29. Цілі до 2024. URL: <https://thedigital.gov.ua/ministry>

30. План відновлення України. Очікувані результати. URL: <http://recovery.gov.ua>

31. Цифровізація: переваги та шляхи подолання викликів. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/tsyfrovizatsiia-perevagy-ta-shliakhy-podolannia-vyklykiv>

32. Бречко О. Фінансова і цифрова грамотність, як базові складові розвитку сучасного інформаційного суспільства. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2019. Вип. 24. С. 129–135.

33. Офіційна сторінка Monobank. URL: <https://bonds.gov.ua/>

34. Військові облигації. Міністерство фінансів України. URL: <https://bonds.gov.ua/>

35. Дорофеев Д. А. Сутність і класифікація фінансових інновацій у фінансовому секторі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Випуск 22, частина 1. С. 91–97.

36. Вергелюк Ю. Ю. Теоретичні засади визначення якості фінансових послуг банківських установ України. *Економічний аналіз: збірник наукових праць*. Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. Том 25. № 2. С. 21–26.

37. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р. № 2664-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>

38. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 року № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>

39. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 року № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>

40. Про Global Money Week. URL: <https://events.bank.gov.ua/gmw2021/>

41. Нацбанк порахував, скільки готівки на руках в українців. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/nacbank-porahuvav-skilki-gotivki-na-rukah-v-ukrajinciv-780576.html>

Information about the authors:

Marian Tripak

PhD in Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Finance, Accounting and Taxation named after S. Yurii, Honoured Education Worker of Ukraine, Rector of Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education «Kamianets-Podilskyi State Institute»
13, Hodovantsia Str., Kamianets-Podilskyi, 32302, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6924-5469>

Andrii Tymkiv

PhD in Economics, Department of Finance, Accounting and Taxation named after S. Yurii Educational and Rehabilitation Institute of Higher Education «Kamianets-Podilskyi State Institute»
13, Hodovantsia Str., Kamianets-Podilskyi, 32302, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8001-0588>

Halyna Sydor

PhD in Economics, Associate Professor Department of Finance, Accounting and Taxation named after S. Yurii Educational and Rehabilitation Institute of Higher Education «Kamianets-Podilskyi State Institute»
13, Hodovantsia Str., Kamianets-Podilskyi, 32302, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9578-0588>